

ВЛОЃИМЈЕЖ ПЈАНКА
(Варшава)

ДАЛИ Е ВОЗМОЖНА ДОДРЖАНА СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКА КЛАСИФИКАЦИЈА НА ПРИДАВКИТЕ?

Прашањето се однесува на морфолошките и морфонолошките карактеристики на придавките (придавки со тврди и меки основи и нивни варијанти) кои во другите словенски јазици (како на пр. во рускиот) се многу важни за деклинацијата, но во македонскиот се сведени на еден тип промена со четири форми (три во еднина и една во множина) во неопределена именска група со тоа што две од нив имаат по две варијантни наставки: за м. род едн. -*o//*-и ср. род едн. -*o//*-*e* (последнава варијанта е многу ретка).

Кључне речи: афикси, префикси, суфикси, функција суфикса.

Како и кај останатите главни видови зборови: именките и глаголите, кај придавките разликуваме мала група синхронично немотивирани (неизведени) придавки, сложени придавки и придавки образуваани со помош на афикси. Овде ќе ја разгледаме последната група, која во речникот е најголема по број. Сепак на страна ќе ги оставиме привидните префиксно-суфиксни образувања од типот: *бессилен* : *без сила*, кои всушност се само суфиксни, бидејќи нивниот префикс е дел од основата што ја сочинува предлошкиот израз (префикс = предлог)¹. Исто така ќе ги изоставиме придавките образуваани од броеви, заменки и прилози кои се малубројни. Јадрото на изведените придавки, значи, го сочинуваат придавките образуваани од именки, глаголи и од други придавки. Ако ги споредиме формалните средства за образување на именки, придавки и глаголи во словенските јазици, ги забележуваме следниве појави:

1. Префиксите се главно средство за образување глаголи (од други глаголи). Тие се јавуваат како форманти кај еден мал број изведени именки и придавки со извесна закономерност: префиксните именки се изведени од други именки, а префиксните придавки — од други придавки.

2. Суфиксите служат главно за изведување на именки и придавки. Заедно со префикси или без нив исто така образуваат глаголи од именки и придавки (помала група во однос на глаголите изведени од други глаголи).

3. За образување на именки во секој словенски јазик служат стотици суфикси со различна фреквенција и продуктивност. Ако ги вклучиме тука сите можни суфикси за образување на хипокористични деривати (главно од лични имиња), бројот на суфиксите во секој словенски јазик ќе надмине илјада. Надвор од последната група ретко се јавуваат суфикси сврзани со една зборообразувачка категорија, на пр. *-u/-a-шел* кај називите на вршителите на дејства. Полифункционалноста на именските суфикси е општа појава. Освен тоа има изведени зборови со различни значења добиени по пат на полисемија (на пр. *влез* 'влегување' и 'место на влегување'), поретко — создадени паралелно поради блиското значење на две сродни зборообразувачки категории (на пр.: вршител на дејство и орудие за вршење на дејство: *сметач*, *жетварка*).

4. За образување на глаголи од други глаголи служат во секој јазик помалку од 20 префикси од словенско потекло и неколку туѓи, кои играат споредна улога во зборообразувањето и не се вклопуваат во граматичката категорија глаголски вид. Полисемијата кај глаголите е присутна отколку кај именките (на пр. *џожолти* 'направи жолт' и 'стане жолт'), но не е толку честа, колку би очекувале, имајќи го предвид толку малиот број на префиксите. Причина за тоа е појавата на двојна и тројна префиксација на истата глаголска коренска основа.

5. Сличен е бројот на придавските суфикси: нешто над 20 во македонскиот јазик, без морфонолошките варијанти, кои впрочем се јавуваат и кај префиксите — што не се разликува многу од другите словенски јазици. Меѓутоа двојна или тројна суфиксација кај придавките (скоро) не се среќава. Иако фреквенцијата на глаголските префикси е различна, сепак најчестите префикси се само 3–4 пати почести од поретките (со исклучок на *џред-* и *воз-*). Меѓутоа, додека кај повеќето од придавските префикси фреквенцијата ретко изнесува неколку стотини речнички единици (кај *-(л)естѝ*, *-ов*, *-лив*), има и два суфикса со голема фреквенција: *-ски* (со морфонолошките варијанти *-чки* и *-шки*) — ок. 2200 и *-(е)н* (со многуте морфонолошки варијанти) ок. 4400 во обратниот речник². Во севернословенските јазици освен суфиксите

¹ К. Конески, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје 1995, с. 115–116.

² *Обратен речник на македонскиот јазик*, сост. В. Миличич, Скопје 1967.

-*n*- и -*sk*- многу висока вреквенција има и суфиксот -*ov*- (во чешкиот и словачкиот јазик -*ovu*, во полскиот и лужичкосрпските јазици -*owu*, во рускиот -*овяй* (за разлика од чешкото -*iv*, словачкото -*ov*, руското -*ов*). Со помош на овие три суфикса во полскиот јазик се изведени ок. 74% од сите придавки (неизведени, изведени и сложени)³.

6. Од кажаното произлегува дека останатите суфикси имаат ограничена употреба. Но и тие се најчесто полифункционални. Суфикси специјализирани во една функција се мошне ретки, а изведените со нив деривати се малубројни. Впрочем повеќето од нив се јавуваат кај изведенки со различни основи (именски и глаголски: -(*e*)*n*, -*ив*, -*лив*, -*ий*, -*овий*//-*евий*, -*есї*; именски, глаголски и придавски: -*ав*). Само од именски основи се изведуваат придавки со помош на суфиксите -*ин*, -*ов*//-*ев*, -(*j*)*и*, -*ски* (-*чки*, -*шки*), -*аї* и -*лија* (во разговорниот јазик), само со глаголски основи: -*ачки*, -*ечки* и сложените со -(*e*)*n*: (-*ал*-, -*ил*-; -*їел*-; -*аї*-, -*ий*-) -*ен*, само од придавски основи: -(*о*)*к* и неговите проширени варијанти.

Спрема тоа, чисто парадигматски опис на придавките, кој поаѓа од функциите на одделните форманти (суфикси), е мошне отежнат. Многу полесно можат да се опишат функциите на именските суфикси, а пред сè на префиксите кај сите видови зборови. Затоа единствена возможна класификација на придавките е доследно спроведена синтагматска класификација која поаѓа од длабоки синтаксички структури како појдовни за зборообразувачките. Но и таа е многу посложена отколку кај именките и глаголите.

Наједноставни за класификација се придавските модификации⁴, т.е. придавките образувани од други придавки по пат на префиксација (со словенски префикси: *їре*-, *їри*-, *су*-, *не*- и со туѓи: *а*-, *анїи*-, *квази*-, *конїра*-, *улїра*- и др.) и суфиксација (-*ав*, -(*о*)*к*, -*есї* и нивни проширени аломорфи). Со исклучок на основните (непроширени) суфикси -*ав* и -*есї*, формалните средства за изведување на придавки од оваа група се тесно поврзани со нивните функции: негирање, (слаба или силна) интензивност поврзана со деминутивност и аугументативност, а често и со хипокористичност и пејоративност — апсолутна градиција (на пр. *зеленикав*), како и временски (*їрасловенски*, *їостїдийломски*), месни (*їрансконїиненїшлен*, *субаркїиичен*) и модални (*їрозайаден*, *їсевдонаучен*) значења. Во оваа група спаѓаат и формите

³ *Indeks a tergo do Słownika języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego*, red. R. Grzegorzczkova i J. Puzynina, Warszawa 1973.

⁴ M. Dokulil, *Teorie odvozování slov. Tvoření slov v češtině*, Praha 1962.

на компаративна градација (степенувањето) од повеќето придавки, кои не образуваат антонимни парови, на пр. *Ова дрво е ѓзелено од она ѓшаму (ѓзелено 'повеќе зелено', но и двете дрва се зелени)*. Само кај неколку десетици параметрични придавски лексеми со голема фреквенција, кои образуваат антонимни парови, степенувањето е граматикализирано, на пр. речениците *Драган е ѓвисок од Марко* и *Марко е ѓнизок од Драган* се подеднакво вистински, кога висината на двајцата мажи се содржи меѓу 160 и 170 сантиметри, како и меѓу 190 и 200 сантиметри, тоа значи кога двајцата се ниски или и двајцата високи, бидејќи формата на компаративот семантички не се изведува од формата на позитивот, туку од општото значење на антонимниот пар 'висина (на човекот)' = 'вертикална димензија нагоре од површината на земјата'. Оваа категорија, значи е не само зборообразувачка, туку и флексивна, како и категоријата глаголски вид, која е флексивна кај суфиксалните изведенки — несвршени глаголи образувани од свршени, или/и зборообразувачка — кај изведените префиксални свршени глаголи.

Втора група која изразито се изделува семантички (но не и формално) се придавските транспозиции кои се придружувачки на именските транспозиции — номинализации, кои што ја скратуваат подредената реченица, на пр.: *Прејседателот ѓговореше да ги ѓоздрави гостинитѓе. Тоа ѓпраеше десет ѓ минути. → Поздравниот ѓговор на ѓрејседателот ѓпраеше десет ѓ минути*. Придавските транспозиции изразуваат синтаксички категории: цел (*ѓрошестѓен мари*), резултат (*воени урнатини*), време/начин (*зајадлив ѓзговор, сѓоекоен ѓзговор*). Придавки од овој вид се образуваат како од глаголи, така и од апстрактни именки, т.е. од зборови со длабинско предикативно значење.

Најголемиот дел од придавките кои се изведени од именки и глаголи, образуваат многу разгранета група на односни придавки кои ги изразуваат односите на предикатот на реченицата со еден од аргументите или односите меѓу два аргумента со занемарен предикат. Качествени значења кај одделни придавки можат да се појават само во определен реченички контекст, затоа тешко би можело да се разликува на пр. односно кај *којитѓно животѓно* и качествено значење кај *красѓава жѓба*⁵.

Доста доследна класификација на односните придавки, базирана врз појдовните предикатско-аргументски синтаксички структури, досега е позната само во полската академска граматика. Нејзин автор

⁵ K. Koneski, *op. cit.* с. 102 i 103.

е Кристина Калас⁶. Недостаток на оваа класификација е тоа што појдовните структури не се длабински, туку површински, што причинува дека семантички слични изведенки, како на пр. *ptaki wędrowne* 'птици преселници' и *przedsiębiorstwo połowowe* 'рибарско претпријатие' не се наоѓаат во една поголема група деривати, само затоа што првата придавка *wędrownu* се изведува површински од глаголот *wędrować* 'патува, скита', а втората *połowowy* од апстрактната именка *połów* 'риболов', иако двете зборообразувачки бази се предикати: втората со семантички празен глагол *dokonywać połowów* 'лови риби, се занимава со риболов'. Слично се третирали именките од овој вид и во зборообразувањето на именките, чии автори се Р. Гжегорчикова и Ј. Пузынина⁷. Меѓутоа сосема правилно кај односните придавки се изделени сличните релации како кај зборообразувањето на именките. Имено тоа се семантичките ролји, кои им одговараат на длабинските падежи: субјектот (најчесто тоа е агенсот), пациенсот и резултатот, инструментот и местото — паралелни со длабинскиот номинатив, акузатив, инструментал и локатив⁸. Тие влегуваат во односи со предикатот или со другите аргументи од истата реченица во случај на занемарување на предикатот. Освен тоа, кај придавките се јавуваат, слично како кај именките, односите: посесивност и партитивност, што му одговараат на површинскиот генитив, како и симилативност.

Оваа поврзаност со зборообразувањето на именките ќе ја илустрираме со постепените фази на номинацијата на поимот 'спална', но — заради подобра прегледност — со српските изрази: *soba za сјавање, сјавања соба* и *сјаваоница*⁹. Семантичкиот елемент 'вршител на дејството' не е изразен во ни една од овие конструкции, бидејќи тој има општа квантификација 'секој'. Хабитуалноста е изразена со итеративниот глагол со суфиксот *-ва-* (срп. *сјаваџи*, спор. пол. *syriać : sypialnia* за разлика од *сјаџи* и *syriać*; во македонскиот јазик нема таква форма), а намената — со предлогот *за*, но само во првиот израз. Во сите овие конструкции е изразено основното предикатско значење, имено со по-

⁶ K. Kallas, *Słownik przysłówków* [во:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, red. nauk. S. Urbańczyk. *Morfologia*, Warszawa 1984, с. 408–449.

⁷ R. Grzegorzczkova, J. Puzyrina, *Słownik rzeczowników* [во:] *Gramatyka [...]*, с. 332–407.

⁸ В. Пјанка, *Месџошо на зборообразувањето во семантичката грамаџика* [во:] *20 Научна дискусија на 26 Меѓународен семинар за македонски јазик, лиџераџура и кулџура*, Скопје 1994, с. 121–131; В. Пјанка, *Языковая номинация как проблема сопоставительного языкознания* [во:] *Языковая номинация. Тезисы докладов международной научной конференции*, Минск 1996.

⁹ В. Пјанка, *Языковая номинация как проблема сопоставительного языкознания* (во печат во *Wiener slavistisches Jahrbuch*).

мош на глаголската коренска основа *сѣа-* на истиот начин, како и категоријалното значење на оваа номинација — ’место’ — со различни средства: лексемата *соба* во првите две конструкции и со суфиксот *-оница* < **-a-l'-ñ-ic+a* во дериватот. Придавката *сѣаваћа* е усогласена со именката *соба* по категориите род, број и падеж, како во секоја именска група од овој вид. Суфиксот *-a+ñ+a* врши чисто формална функција (како впрочем кај поголемиот дел од сите односни придавки) за образување придавки од глаголи и не може да се споредува со именскиот суфикс *-аоница*, кој е носител на основното категоријално значење ’место’. Придавскиот суфикс по својата функција може да се спореди со интерфиксот *-о-* во сложениците од типот *водовод*. Поради оваа суштествена разлика именската изведенка *сѣаваоница* спаѓа во мутациите, додека придавската изведенка *сѣаваћа* не наоѓа воопшто место меѓу Докулиловите видови изведенки¹⁰. Ќе ја наречеме атрибутизација, аналогно на номинализациите. Бидејќи сепак конструкциите *соба за сѣавање*, *сѣаваћа соба* и *сѣаваоница* спаѓаат во истата ономазиолошка категорија, придавката *сѣаваћа* не може да се разгледува посебно од именката *соба* (спор. ги семантичките односи во конструкциите: *сѣаваћа кошуља* и *сѣаваћа болест*). Со други зборови: односната придавка покажува различни семантички односи зависно од именката со која е во синтаксичка и семантичка врска. За ова води сметка Кирил Конески, кој на повеќе места во своето *Зборообразување...* го подвлекува тоа, на пр.: „Општото значење на овој вид придавки е ’што се однесува на тоа што е именувано во основата’ [...]. За овој тип придавки посебно се карактеристични различните конкретизации кои зависат од семантичкиот карактер на мотивирачкиот збор и на определувачката именка во атрибутичкиот состав: *градежен материјал*, *градежен инженер*, *градежен факултет* [...]“¹¹.

Но токму овие конкретизации, сфатени категоријално, треба да бидат основа на семантичката класификација на односните придавки. Ако земеме придавки со поголема поврзаност со именките во одделни ономазиолошки категории, ќе видиме дека кај некои од нив се јавуваат често над десет такви категории, како кај придавката *царск-* (*-и*, *-а*, *-о*; *-и*), меѓу другото во синтагмите со *јосејта*, *свадба*, *власт*; *достоинство*, *величество*; *двор(ец)*, *престол*, *круна*, *тишчула*; *указ*, *подарок*; *род*, *двор*; *довереник*; *влада*; *служба*; *Русија*; *џај*, *друм*; *враќа*; *рез*; *јадење*; *вода*¹². Слично во српскиот, бугарскиот или рускиот јазик.

¹⁰ М. Dokulil, *op. cit.*

¹¹ К. Конески, *op. cit.*, с.101–102.

¹² *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, ред Б. Конески, т. 3, Скопје 1966.

Ако ги земеме предвид двата фактора: 1. категоријалната полифункционалност на одделните придавки и 2. големата фреквенција на 2–3 полифункционални суфикси во секој словенски јазик, можеме да речеме дека точна зборообразувачка и семантичко-синтаксичка класификација на односните придавки е возможна под услов претходно да се изработат семантичко-синтаксички речници на придавките, од типот на постоечките речници на глаголите¹³. Досегашните зборообразувачки класификации се обично интуитивни. А тоа уште повеќе се однесува на лексикографските класификации, содржани во толковните и други речници.

Zusammenfassung

Włodzimierz Pianka

IST EINE FOLGERICHTIGE SEMANTISCH-SYNTAKTISCHE KLASSIFIZIERUNG DER ADJEKTIVE MÖGLICH?

Im Aufsatz handelt sich es um eine semantisch-syntaktische Wortbildungsklassifizierung der Relativadjektive in den slavischen Sprachen. Ableitungen dieser Art gehören zu keinen von Miloš Dokulil benannten (transpositiven, modifikativen und mutativen) Derivaten. Wegen oft nur struktureller Funktion der Affixe, ihrer kleinen Zahl und großer Verbindungsfähigkeit homonymer Adjektive mit Substantiven, welche unterschiedliche Bedeutungen ausdrücken, sowie wegen hoher Frequenz bei nur 2–3 Suffixen (-n-, -sk-, -ov-) in allen slavischen Sprachen, ist die Klassifizierung der Adjektive kompliziert. Ziemlich einfach sind die semantisch-syntaktischen Verhältnisse nur bei den Modifizierungen, die Ausdrücke für komparative, diminutive / augmentative, intensive, expressive, modale u. ä. Kategorien darstellen. Sehr kompliziert sind die Transpositionen (Adjektivisierungen — benannt hier symmetrisch zu den Nominalisierungen), welche wir als Derivate, die Satzinhalte kondensieren, betrachten, z. B. mak. *Претседателот зборуваше да ги поздрави гостините. Тоа траеше десет минути.* → *Поздравниот говор на претседателот траеше десет минути.* 'Der Vorsitzende redete um die Gäste zu begrüßen. Es dauerte zehn Minuten.' → Die Begrüßungsrede des Vorsitzenden dauerte zehn Minuten.' Viel öfter als die Adjektivisierungen sind in den slavischen Sprachen die adjektivischen Mutationen, welcher Klassifizierung nur in einer Verbindung mit den Substantiven möglich ist (Relativadjektive + Substantive), denen im Deutschen und in vielen anderen europäischen Sprachen die zusammengesetzten Substantive entsprechen. Die semantisch-syntaktischen Strukturen beider Arten sind immer des selben Charakters trotz aller formalen Unterschiede. Sie drücken nämlich immer Prädikat-Argument-Satzteilstruktur aus, vgl. serb. *сјаваоница, сјавања соба, соба за сјавање* und dt. *Schlafzimmer*. Deswegen kann nur die semantische Satzgliederung die Klassifizierung der Relativsätze ermöglichen. Dazu könnten auch die semantisch-syntaktischen Wörterbücher der Adjektive helfen, weil die bisherigen Wortbildungs- und lexikographischen Klassifikationen nur intuitiv sind.

¹³ *Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich*, red. nauk. K. Polański, t. 1 Wrocław 1980— t. 5 Kraków 1992; *Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи*, т. 1–6, раководител Б. Корубин, Скопје 1992–2001.